

УКРАЇНЦІ ЗА ДУНАЄМ

Ця коротка розповідь — про запорозьких козаків і селян, які переселилися з України в південно-східну Добруджу (Румунія) в XVIII—XIX ст.

Читач ознайомиться з побутом, господарською діяльністю, родинною та календарною обрядовістю задунайських українців.

Піднесення наукового зацікавлення історією українців за Дунаєм зазнало кілька етапів. Один із них припадає на кінець XIX — початок XX ст., коли вже вивчено було багато архівних матеріалів і зроблено кілька наукових експедицій до Північної Добруджі. Наслідком цього стала низка статей, присвячених історії Задунайської Січі, її формуванню, внутрішньому ладові та взаємодії з місцевим населенням і владою.

Ще один "спалах" такого зацікавлення — це вже наша доба, точніше початок 90-х років минулого століття. Окрім історичних праць загального характеру, опубліковано досі невідомі документи з детальним аналізом зафіксованих у них подій — серію історичних коментарів щодо виникнення й буття української діаспори в складі Османської імперії.

Але ні тоді, ні тепер поки що немає фундаментальних досліджень питань матеріальної й духовної культури українців сіл Дельти, які ще існують як етнікос. Чи збереглися за Дунаєм ознаки традиційної української культури, в якому стані вона тепер перебуває? Знати це, на сьогодні, надзвичайно важливо. Від вивчення й популяризації вказаних питань, значною мірою, залежить майбутнє українців як групи з притаманними їй етнографічними ознаками, мовою, самосвідомістю. Адже нас не може не хвилювати, що чисельність носіїв української культури щораз меншає.

ДУНАЙСЬКА ДЕЛЬТА

Історія українців за Дунаєм має свою окрему сторінку, особливість якої пов'язана з Дунайською дельтою. Дельта Дунаю — своєрідний світ, який приваблює своєю екзотичністю і загадковістю.

На перший погляд, це край, в якому не може розвиватися традиційне господарство землеробів: безкрайні зарослі очерету, численні озера й лимани, піщані, мало придатні для землеробства острови, які, до того ж, часто заливалися водами моря й Дунаю. Проте запорожці, прагнучи зберегти свій військовий і господарський устрій, вирішили саме тут оселитися. Відвоювавши право на поселення в такій незвичній для себе місцевості, українцям довелося пристосовувати свій побут і господарство до нових умов, що завжди було непростою справою.

Гранітний пам'ятник-обеліск Задунайській Січі в селі Верхній Дунавець. Відкрито 5 травня 1997 р. Споруджено при підтримці Союзу українців у Румунії

У межах дельти Дунай розділяється на кілька рукавів: Кілійський, Тульчинський, Георгіївський, Сулинський, які, в свою чергу, в окремих місцях також розпадаються на притоки. Власне, дельта Дунаю починається від місця роздвоєння річки на Кілійський і Тульчинський рукави й сягає берегів Чорного моря. Загальна площа Дельти з озерами Ялпук, Кугурлуй тощо, які розміщені північніше Кілійського рукава, й на південь від Георгіївського рукава з озерами становить 5640 км². Дельта "перерізана" численними відтоками (протоки, гирла, канали), через які води з основних русел надходять у її внутрішню частину, наповнюючи численні озера й лагуни. Дельта Дунаю приваблювала не лише мальовничістю й дивовижною місциною, а також багатством рослинного й тваринного світу.

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЗА ДУНАЙ

Мандрі українців за Дунай по-різному пояснюють. Хтось вбачає в цьому намагання уникнути покріпачення, що дедалі чорнішою хмарою сунуло в Україну з Росії. Інші тлумачать це явище загальнолюдськими сподіваннями на кращу долю за межами окупованої рідної землі. Дехто — звичайним потягом

до пригод, що був досить характерним для січового вояцтва. Проте, ніхто не заперечує того, що основним рушієм переселення було прагнення свободи, волі, організувати своє життя за власним розсудом та уподобанням, а не за царським регламентом. До того ж нові місця мали сприятливі умови для розвитку господарства й могли забезпечити добробут.

За Дунаєм українці не відчували соціального гніту, через який були змушені покинути батьківщину. Очевидно, сподівання більшості з них, судячи з документів і розповідей літніх людей, які ще пам'ятають перекази пращурів та мають власний життєвий досвід, здійснилися. Багата пісенна спадщина свідчить, що українці ще довго пам'ятали свою Україну, тужили за нею й не втрачали надії на повернення.

Початок масових переселень на правий берег Дунаю припадає, на думку більшості дослідників, на період після ліквідації Запорозької Січі. Це дійсно так. Однак, існує чимало свідчень, що Нижнє Подунав'я було добре знайоме запорожцям ще під час походів у турецькі володіння. Проте, масове переселення за Дунай почалося, безперечно, від літа 1775 року, коли чимало козаків подалися "до турка". Хто на Очаківські землі, хто до Бесарабії, а хто рушив одразу за Дунай. На правий берег Дунаю в 1775 році перейшла здебільшого сірома — найбільшні козаки.

Історія українців за Дунаєм — це не лише історія Задунайської Січі, української райї, міграції українців як у Добруджу, так і в її межах, — це ще й історія розвитку української етнічної культури на чужині.

Разом з тим, не заведено розглядати Дунавецьку Січ як суто військову організацію. Там не було гармат, майже не було укріплень, розгалуженої охоронної служби тощо. Однак, Січ була й надалі стрижнем козацтва у всіх його виявах: соціальній сфері, військовій організації, господарстві й побуті. Стояла вона на високому березі Дунавця, який омивав її з трьох боків.

ГОСПОДАРСТВО

Найефективнішим видом господарської діяльності в дельті Дунаю було рибальство. Землеробство й тваринництво в задунайців набули своєрідних рис, які сформувалися у вельми специфічному природному середовищі.

Вирощувати хліб у дельті Дунаю нераціонально, але для скотарства, особливо вівчарства, там не бракувало простору й паші. Проте, не обійшлося без змін у традиційному тваринництві українців, зумовлених місцевими умовами. Хліборобство ж українців у Добруджі, попри всі вимоги адаптації до природних умов, в основі залишалось традиційним.

Рибальство, землеробство й скотарство можна вважати основними видами господарської діяльності переселенців. Були й допоміжні види, серед яких — ткацтво. Виробляли полотно, рушники, рядна, сукно, килими тощо. Рушники й рушниковий орнамент українців Дельти — унікальне явище, вони мають однакову орнаментику й техніку виконання. Виробляли їх із шовкових ниток, використовували до п'яти кольо-

рів — червоний, жовтий, зелений, блакитний, рожевий, із переважно рослинним орнаментом. Це — три-чотири триянди трьох кольорів із зеленими листочками.

Виробництво рушників пов'язане з шовківництвом — нетрадиційним для українців видом господарської діяльності, проте крім рушників, з шовку мало що виготовляли. Шовк добували з шовкопрядів, яких розплоджували в домашніх умовах. Після війни виробництво шовку в домашніх умовах для власних потреб припинилося. З ним поступово зникло й шовкове ткацтво як вид домашнього ремесла.

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ

Серед етнографічних ознак українців за кордоном родинна обрядовість, зокрема весільна, як правило, зберігається якнайдовше. Адже весілля — одне з найяскравіших родинних свят. Чимало його обрядів ще й сьогодні акумулює в собі різні жанри народної культури. У наш час весільна обрядовість українців у Румунії, як і інші види традиційної культури, поступово зникає з різних причин. Однак, ще кілька десятиліть тому традиційне українське весілля було звичайним явищем.

Весілля в Дельті, як, мабуть, і у всьому світі, передують зустрічі молоді, спільні свята, гуртові розваги, танці. Саме там виникали симпатії та уподобання. Однією з форм дозвілля були вечорниці. На вечорницях дівчата шили, вишивали, пряли, а парубки розважали їх жартами. Заміжні жінки також сходилися на вечорниці, особливо взимку, але окремо від молоді й працювали, заводили гуртові розмови. Подекуди молодь ходила на "музику". Парубки наймали сільський оркестр (бубон, гармошка, скрипка), який грав, починаючи з пообідньої пори до заходу сонця. Музики організували щотижня — і влітку, і взимку.

При створенні сім'ї, крім взаємної симпатії, було, брали до уваги інше — соціальний і майновий стан. Навіть на музиках парубок-бідняк не наважувався запрошувати дівчину до танцю. Не завжди батьки дівчини питали її згоди на шлюб. Не завжди й дівчина суперечила батькам: *"батьки знають, за кого мене віддавати"*.

Першим кроком до весілля було, як і в Україні, сватання. Воно починалось із засилання старостів. Наречені обмінювалися подарунками. Наречений дарував прикраси (сережки, намисто), наречена — сорочку, матерію (тканину) тощо.

Безпосередня підготовка до весілля розпочиналася в четвер з коровайного обряду — випікання короваю, шишок, калачів тощо. Для цього запрошували коровайниць із рідні (10—15 душ). Під час роботи жінки співали. Шишки давали всім, хто приходив на весілля. Двох жінок, які місили тісто на калачі, перев'язували рушником: *"щоб молоді не розійшлися"*. Виробляючи калачі, також співали пісень. У суботу надвечір сходилися на головицю — обряд прощання з дівуванням і парубкуванням майбутнього подружжя. В неділю весілля починалося в молодого. Перед тим, як іти до церкви, батьки молодої благословляли

дітей. По вінчанні був обід у молодого, а на підвечірок йшли до молоді.

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ

Календарна обрядовість українців за кілька століть перебування поза межами батьківщини, як і традиційна культура в цілому, зазнала відчутного впливу різних чинників. Це не сприяло її збереженню та самостійному розвитку, тому зникнення багатьох календарних свят — закономірний наслідок. Із тих, що залишилися, — головним чином великі релігійні свята, які підтримувала Церква.

Період тривалого відпочинку й свят осінньо-зимового циклу, як і в Україні, наставав після закінчення сільськогосподарських робіт. Найхарактернішими для нього були "празники" — храмові свята на честь святого, в ім'я якого в селі побудовано церкву. Храмовий празник розпочинався з богослужіння, після якого люди йшли додому на обід. У другій половині дня охочі, яких була більшість, "сходилися на челядь" — святочне зібрання селян різних вікових груп. Старші обговорювали тут свої проблеми, молодь могла потанцювати чи поспівати пісень. Оскільки храмові празники, як правило, проходили то в одному, з кількох навколишніх сіл, то в іншому — до того чи того села приїздили люди з навколишніх слобід. Так, зустрічаючись упродовж року по кілька разів, люди запізнавалися і часто празникові розваги започатковували дружбу молоді, сватання. Чимало подальших сімейних стосунків зародилися саме на празниках.

Сезон храмових свят припадав на осінь, а далі йшов цикл зимових свят. Найпопулярнішим серед молоді було свято "Андрея" (апостола *Андрія Первозванного* — 13 грудня). Увечері молодь сходилася до хати, в якій погоджувались прийняти великий гурт. Цей вечір був наповнений жартами, іграми, ворожінням. До свята пекли корж із діркою в центрі — "калату" (калиту). Калиту прив'язували до одвірка й розпочинали жартівливе дійство. Один із парубків (калитинський) з ганчіркою, вимашеною сажею, сів край калити, другий "під'їжджав" до нього на коцюбі (його називали коцюбинський) і промовляв:

— *Добрий вечір, хазяйни, я прийшов калиту кусати.*

— *Кусай, але як будеш сміятися, я тебе вимажу.*

У цей час присутні всілякими засобами й жартами намагалися спровокувати коцюбинського на посмішку. Як правило, їм це вдавалося, і парубка-коцюбинського вимазували сажею.

Дівчата ж цього вечора робили "балабушки". Тісто для них місили на воді, принесеній із Дунаю, причому, воду дівчата повинні були нести в роті, по три рази кожна. Парубки всілякими способами заважали цій справі, намагалися, щоб дівчата якомога більше разів ходили по воду. Для цього напинали мотуззя, щоб дівки, заплутавшись у ньому, падали, а також смішили дівчат, щоб ті випустили воду з рота. Проте, балабушки все ж місили й виробляли. До них підкликали собаку й дивилися: чию балабушку проковтне першою, та дівка першою, з-поміж гурту, й заміж піде.

Головними в календарі зимового циклу, безперечно, були й залишаються Різдвяні свята. До них заздалегідь

Рибалка та майстриня з Катирлезу (Сфінту Георге). 2000 р.

і ретельно готувалися дорослі, молодь і діти. Мешканці села кожної вікової групи мали виконати цілком конкретні завдання, особливо молодь і діти. Парубки з дівчатами обговорювали склад ватаг колядників, накресливали порядок проведення святкових молодіжних зібрань, а діти вивчали тексти величальник пісень — колядок (на Різдво) і щедрівок (на Новий рік або свято Василя).

Розпочиналося Різдво зі Святого вечора 6 січня (українці дотримувалися старого стилю), до якого готували традиційні страви. Зокрема, пекли калачі, варили кутю, терли мак, із сушених фруктів варили узвар. Існували правила накривання святвечірнього столу. Одне з них вивезене ще з батьківщини: на стіл під покутем класти сіно, вже на нього викладали калачі та всі приготовлені страви. В Караормані й Кришані додержувались (і додержуються) звичаю: не сідати вечеряти, доки не віднесли вечері за своїх покійних родичів. До рідні вечерю носили діти, до "нанашулів" — їхні хрещеники (похресники). Колядок співали найрізноманітніших. Колядування тривало цілий тиждень, але перед Новим роком (14 січня) пісні ставали вже віншувальними — на славу й честь господарям. Зранку, в перший день Нового року йшли посівати діти й також співали щедрівок.

Із весняно-літніх свят основним був Великдень. Готуватись до нього починали від четверга. Тісто для паски готували й готують дріжджове. Колись дріжджі виготовляли з хмелю й кукурудзяного борошна. І чого тільки не додавали в тісто для паски! За одним із рецептів, на 1 кг борошна брали від 1 до 7 яєць, 300 г цукру, для аромату в тісто додавали лимон. Місили з маслом чи олією в дерев'яному кориті. Фарбували й крашанки, здебільшого в червоний колір, і робили це переважно в суботу.

Опівночі з суботи на неділю до церкви сходилося чимало молоді. Парубки зносили дрова, старі човни, очерет тощо й розкладали багаття. Дорослі йшли до

церкви, несучи святити, хто що мав: крашанки, сир, запечений з яйцями, бринзу, масло, рибу, паски тощо. Повернувшись додому, вмивалися свяченою водою й сідали розговлятися принесеною із церкви освяченою їжею. Молодь на Великдень розважалася, використовуючи традиційні форми дозвілля. Однією з них було гойдання, що мало назву "качеля". Качелі сприймалися як екзотичний вид розваг.

Відзначали й інші свята, зокрема Трійцю. На це свято був звичай дарувати мисочку й ложку, обов'язково дерев'яну.

Свята не обмежувалися дотриманням відповідних релігійних правил, але й слугували нагодою до спілкування з родичами та мешканцями навколишніх сіл.

ОЗНАКИ ЕТНІЧНОСТІ В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Українці в Румунії і нині є однією з найбільших етнічних груп. У Північній Добруджі вони проживають компактно, тож і збереглися як частина українського етносу.

Переселившись у дельту правого берега Дунаю після ліквідації Катериною II Запорозької Січі (1775 р.), українці заснували десятки поселень, налагодили господарство й побут. Однак, на подальшу долю запорожців, а згодом і селян-переселенців впливали різні обставини. Разом з тим, багато залежало й від того, наскільки спроможною була українська громада сформуватися в самодостатню етносоціальну спільноту, здатну до існування в поліетнічному середовищі Добруджі. Адже українці в цьому регіоні були тільки однією з етнічних груп, бо тут, окрім автохтонного населення, оселилися ще й болгари, греки, турки, інші етнічні групи.

Українці, як і більшість переселенців, ідентифікували себе окремим народом із власною мовою, назвою та самоназвою, традиційною культурою. Та за

роки перебування в Добруджі традиційна культура українців зазнала певних змін під впливом різних обставин. За межами батьківщини українці почали втрачати етнографічні ознаки. Найпершим змінювався одяг, мабуть, через те, що запорожці не надавали особливої уваги вбранню. Щоправда, деякі елементи національного костюма (шапка, штани, чоботи) залишалися майже традиційними. Всі українці намагалися вирізнятися з-поміж інших, якщо й не традиційними, то особливими, притаманними лише їм рисами одягу.

Традиційна обрядовість найдовше зберігалася в селах, чи в поселеннях, у яких пере-

важала кількісна складова українців. Але навіть тут, з плином часу, через низку факторів, багато було втрачено. Насамперед, у господарській обрядовості, звичаєвому праві. Один із чинників цього — зміна регіонів, різних за природними умовами. Адже більшість переселенців, із діда-прадіда — хлібороби, потрапила в місцевість, не зовсім сприятливу для хліборобства. Зокрема, рибальство в Дельті стало для багатьох основним джерелом добробуту.

Місцеві природні умови вплинули й на організацію побуту, особливо в плануванні житла та "обійстя", в будівництві житлових і господарських споруд, але українці намагалися дотримуватися традицій. Усі, хто вивчав побут українців Добруджі, були вражені, насамперед, етнічною виразністю поселень: зовні вони нічим не відрізнялися від сіл в Україні. Не менше дивувало й те, що, хоч каменю довкола було вдосталь, українці, як і вдома, будували хати з традиційних для України матеріалів. Сучасне житло в українських селах Дельти теж будують із застосуванням дерева, очерету, глини. Як і в Україні, на подвір'ї мало не кожного добруджанського українця стоїть літня кухня, які у Верхньому Дунаві називають "кабичьями" — від назви печі, на якій готують їжу. Поруч із хатою — господарські приміщення зі звичайними для нас назвами: хлів, сарай тощо.

Значних змін зазнала традиційна кухня, особливо в українців Дунайської дельти, де продукти рибальства переважають в харчуванні. Риба й вироби з неї стали основними складниками традиційних українських страв (борщ, товченики тощо).

Найкраще з-поміж інших збереглася родинна обрядовість, особливо весільна. Ще зовсім недавно українці Добруджі проводили більшість весільних звичаїв та обрядів. Зокрема, за традиційним сценарієм, хоч і з деякими місцевими особливостями, проходило сватання. Загалом комплекс весільних обрядів у задунайських українців не відрізняється від традиційного весілля в Україні, весільні посади й весільна атрибутика мають спільні назви. Чимало подібного до весільної обрядовості українців Дельти знаходимо, насамперед, на теренах Поділля, півдня України, Середнього Подніпров'я. Мало чим відрізняються місцеві обряди хрещення дітей та справляння хрестин від традиційних українських.

Збереглися в українських селах Дельти й методи народної медицини. Це — замовляння від різних хвороб, звернення до небесних світил із проханням про здоров'я.

Попри певні втрати традиційної обрядовості, українці зберігали етнічну самосвідомість. Основною етнографічною ознакою цього була й залишається українська мова. Наприкінці XIX ст. у Добруджі мало хто не розумів "по-руснацьки", а більшість населення регіону, як і офіційна влада — спочатку турецька, а згодом румунська, — називали українців "руснаками", "rusi".

На сьогодні з польових досліджень, проведених у 2000 і 2001 роках, можна констатувати, що ознаки традиційної культури українців у цьому регіоні збе-

реглись і є основою етнічного самовизначення. Проте, через вплив багатьох чинників, спостерігається поступова втрата етнічної самосвідомості. Зокрема, в багатьох селах регіону бути українцем уже давно не вигідно й навіть шкідливо. Наприклад, серед місцевого населення побутує думка, що вивчення української мови шкодить знанню румунської, а знайти пристойну роботу в місті українцеві значно важче, ніж етнічному румуні. Тому не дивно, що школи з викладанням української мови, які з'явилися в 1950-ті роки, уже в 1960-ті почали зникати. Нині стереотип безперспективності вивчення української мови нікуди в Румунії не дівся.

Певну позитивну роль у відродженні етнічної свідомості українців могла б відіграти церква, але в жодному українському селі навіть згадки немає про священника-українця. Богослужіння проходять тільки румунською мовою.

Разом із тим, події 1990-х років спричинились до корінних економічних і соціально-політичних змін у Східній Європі. Вплинули вони й на відносини між Україною та Румунією, зокрема, щодо стану української і румунської діаспор. Змінилася й політика держави стосовно національних меншин у Румунії. На державному рівні продекларовано цілковиту підтримку й сприяння розвитку української меншини в Румунії. Однак, чи здатна українська громада розпочати своє відродження та відновити колишній рівень самосвідомості, покаже час.

Разом із тим, поява України як самостійної суверенної держави на політичній карті Європи позитивно вплинула на українців Румунії. Вони відчули реальне існування своєї історичної батьківщини, а дедалі ширші економічні, культурні зв'язки з Україною, в яких вони починають відігравати (і це природно) важливу роль, додає впевненості в перспективності й важливості української громади в українсько-румунських відносинах. Уже сьогодні не можна не помічати істотного зацікавлення вивченням історії українців у Румунії, вивченням української мови. Існують ліцеї, де викладають українську мову, а у Сучавському університеті ім. Штефана Великого працює українсько-румунське відділення. Частина молоді й дітей шкільного віку опановують українську мову через перегляд програм українського телебачення або в художніх колективах української народної пісні. Діти, хоч і не більшість, переймають розмовну українську мову від своїх дідусів, бабусь і батьків. виправити й змінити ситуацію на краще можна, якщо ширше запровадити українську мову в школах, бо не поминути по-іншому поступової втрати етнічної самосвідомості українців у Румунії і настання їхньої цілковитої асиміляції (від ред. — читач може знайти інформацію про сьогоднішню українців у Румунії з часопису Союзу українців у Румунії "Український вісник" (ukrainskyi.visnyk@gmail.com)). ■

З дозволу В'ячеслава Кушніра — автора книги "Українці за Дунаєм" (Одеса: Гермес, 2002) — підготувала Лідія Свачій